

ЗМІНИ У ПРАВОСВІДОМОСТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

CHANGES IN LEGAL AWARENESS OF MODERN UKRAINIAN YOUTH

Олійник О.О., к.ю.н., старший викладач кафедри права та соціально-поведінкових наук

Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини ВНЗ «Університет «Україна»

У статті визначено зміни у правосвідомості сучасної української молоді. Удосконалено поняття «правосвідомість молоді» як сукупності ідей, уявлень, знань та оцінок щодо права, законодавства та держави, які дозволяють визначити ставлення молоді, як суб'єктів права, до правових та соціальних відносин, правової дійсності та цінностей суспільства. Розкрито, що правосвідомість молоді має свої особливості, зокрема: суб'єктом такої правосвідомості є соціально активна, схильна до розвитку впливу та змін, із протидіючим характером верства населення – молодь; правосвідомість молоді складається з чотирьох складників: знання про право, законодавство та механізм правового регулювання; вміння використовувати правові знання та навички на практиці; рівень правової вихованості; правовий розвиток та рівень прагнення до навчання; правосвідомість молоді найлегше змінювати, що пов'язано з нечіткою правовою позицією молоді в суспільстві; правосвідомість молоді є рушійною силою забезпечення порядку в суспільстві; правосвідомість молоді прямо впливає на реформування суспільства, оскільки молодь є найбільш схильною до революційних рухів верствою населення. Доведено, що зміни у правосвідомості сучасної української молоді спричинені такими, як позитивними, так і негативними, факторами: політичною, соціальною, економічною та культурною нестабільністю в державі; військовими діями на території України, гібридною війною; реформаторськими та революційними змінами в українському суспільстві; переваженням імперативних принципів законності над принципом справедливості, гуманності та чесності, що недопустимо в правовій державі; неефективною освітньою політикою в державі, неякісним освітнім процесом; дискредитацією сучасної молоді з боку старшого покоління та суспільства; проведення процесу євроінтеграції в українському суспільстві; розвитком інформаційного суспільства. Встановлено, що з метою розвитку правової обізнаності, правого виховання та правосвідомості молоді в цілому необхідно, щоб зміни в правосвідомості молоді супроводжувалися: підвищенням довіри до неї держави і громадськості; покращенням політичного, соціального, економічного та культурного рівня життя в українському суспільстві; розвитком державної молодіжної та освітньої політики; веденням належної інформаційної політики, поширенням правових знань та навичок в суспільство; покращенням матеріальних благ, забезпеченням робочих місць для молоді; розвитком громадського контролю, принципів прозорості, відкритості та публічності в державному управлінні.

Ключові слова: громадськість, молодь, освітня політика, правова культура, правова свідомість, правове виховання, суспільство.

The article defines changes in the legal awareness of modern Ukrainian youth. The concept of "youth legal awareness" has been improved as a set of ideas, ideas, knowledge and assessments about law, legislation and the state, which allow determining the attitude of young people as subjects of law to legal and social relations, legal reality and values of society. It is disclosed that youth legal awareness has its own peculiarities, in particular: the subject of such a legal consciousness is socially active, inclined to the development of influence and change, with the opposing nature of the population – young people; youth legal awareness consists of four components: knowledge of law, legislation and the mechanism of legal regulation; ability to use legal knowledge and skills in practice; level of legal education; Legal development and level of aspiration for learning; the legal consciousness of young people is the easiest to change, which is due to the fuzzy legal position of youth in society; the legal consciousness of young people is the driving force behind ensuring order in society; the legal consciousness of young people has a direct impact on society's reform, since young people are the most prone to revolutionary movements in the population. It is proved that changes in the legal consciousness of modern Ukrainian youth are caused by the following, both positive and negative factors: political, social, economic and cultural instability in the state; military actions on the territory of Ukraine, hybrid war; reforming and revolutionary changes in Ukrainian society; overriding the imperative principles of the rule of law over the principle of justice, humanity and integrity, which is inadmissible in a lawful state; ineffective educational policy in the state, poor-quality educational process; discrediting modern youth from the older generation and society; carrying out the process of European integration in the Ukrainian society; development of the information society. Improved that in order to develop legal awareness, right education and legal awareness of young people as a whole, it is necessary that changes in youth legal awareness be accompanied by increased confidence of the state and the public in youth; improvement of the political, social, economic and cultural standard of living in Ukrainian society; development of state youth and educational policy; conducting appropriate information policy, disseminating legal knowledge and skills in society; improvement of the material wealth of youth, provision of workplaces for youth; the development of public control, the principles of transparency, openness and publicity in public administration.

Key words: public, youth, educational policy, legal culture, legal consciousness, legal education, society.

Правова обізнаність і правова грамотність є важливими складниками механізму дотримання прав, свобод та законних інтересів у суспільстві. Знання правових норм і процесів, у тому числі навички використання цих знань, дозволять людям забезпечити ефективні засоби захисту на всіх рівнях. Складовою частиною суспільства є молодь, яка лише «вбирає» в себе правові знання, тобто є специфічною категорією суб'єктів права. Особливо важливо, щоб молодь була правосвідомою, оскільки вона є рушійною силою суспільства.

Сучасна українська молодь розвивається в тяжких соціально-політичних, економічних та культурних умовах, що спричинено зміною влади, економічною кризою, гібридною війною. Більшість сучасної молоді мають знання про право, оскільки рівень розвитку інформаційного суспільства досить високий. Однак нині немає тісного зв'язку молоді з державним механізмом, молодь як активний суб'єкт порушує правові норми, інколи дискредитує

їх, що негативно впливає на захист прав, свобод та законних інтересів усього суспільства.

Таким чином, урахувавши недосконалість взаємозв'язку держави та молоді, низький рівень правової соціалізації молоді, неефективність сучасної державної молодіжної політики, необхідно комплексно визначити зміни у правосвідомості сучасної української молоді.

Правосвідомість молоді досліджувалася такими вченими, як О. Барабаш, Я. Богів, Т. Васильєва, Є. Дергачов, Д. Єрмоленко, Ю. Калиновський, А. Скок, І. Сопілко, Л. Фальковська, О. Хлонь, Т. Юрченко-Шеховцова та ін. Однак зміни у сучасній правосвідомості молоді вимагають нових наукових викликів.

Мета статті – на основі аналізу позицій науковців та юристів-практиків визначити зміни у правосвідомості сучасної української молоді.

Для початку варто визначитися з поняттям «правосвідомість», зокрема Ю. Калиновський переконує, що право-

свідомістю є сукупність оцінних думок та настанов, що визначають ставлення суб'єктів соціальних відносин (соціальних груп, страт, особистості або суспільства в цілому) до права й чинного законодавства, а також практики його застосування до правових (або неправових) звичаїв, ціннісних орієнтацій, які регулюють людську поведінку й комунікацію в юридично значущих інтерсуб'єктивістських ситуаціях. Константи та цінності правосвідомості є аксіологічно-нормативним полем свободи, в межах якого діють різнорівневі соціальні суб'єкти [7, с. 20].

Т. Васильєва вказує, що правосвідомість – це особлива форма відображення й оцінки правової дійсності, що характеризується знаннями, уявленнями, установками на певні моделі поведінки у свідомості індивідів та є рушійною силою дій у правовому полі [3, с. 82]. Н. Юрашевич вважає, що правова свідомість – система відчуттів, звичок, уявлень, оцінок, поглядів, теорій, ідей суб'єктів права (носіїв правосвідомості), які відображають правову дійсність і оцінюють ставлення до неї (до соціально-правових настанов і ціннісних орієнтацій суспільства, до минулого, сучасного або очікуваного права) і виконують завдяки цьому роль своєрідного регулятора (саморегулятора) їх поведінки в юридично важливих ситуаціях» [13, с. 181].

Значний внесок у розвиток теорії правосвідомості зробив І.О. Ільїн, у розумінні якого передумова нормального, здорового права закладена в самій людині, в її правосвідомості. За І.О. Ільїним, існують три правила правосвідомості, за якими треба: 1) дотримуватись добровільно чинних законів і боротися лояльно за нові, кращі; 2) звільнити себе внутрішньо за допомогою добровільного самозобов'язання і шукати свободи тільки через закон і під законом; 3) навчатися мистецтва виймати із закону його правильну і справедливу сутність за допомогою правової совісті, творчого прочитання закону. З кожного закону треба навчатися брати те, що в ньому є правильним і справедливим, щоб дух закону володів буквою, а не навпаки. І.О. Ільїн вважає, що правосвідомість – це сукупність переконань щодо права, держави, всієї організації суспільного життя, це головне джерело природного права, а також універсальний зв'язок між правом і мораллю, між природним і позитивним правом [6, с. 145; 1, с. 68–72].

З точки зору Т. Юрченко-Шеховцової, змістове наповнення категорії «правосвідомість» є результатом взаємодії емоційного та когнітивного в окремії особистості й об'єктивного правового устрою держави. Як будь-яка форма суспільної свідомості правосвідомість має свої ознаки: є вищим рівнем відображення соціально-економічних відносин людей, виражених у законах суспільства, причому вона не тільки відображає соціальну дійсність, але й активно на неї впливає; завжди виявляється через другу сигнальну систему, розумову діяльність людей, що виступає в якості механізму правосвідомості, відображаючи систему правових знань і понять, регулюючих суспільні відносини; правосвідомість не може існувати без свого конкретного носія – особистості, груп, колективів. За ознакою спільності усвідомлення своїх правових норм у суспільстві відбувається об'єднання людей в групи, виникає категорія групової правосвідомості, характерна для соціальних спільнот й історичних епох [14, с. 134–144].

Є. Дергачов переконує, що правосвідомість – це система ідей, уявлень, емоцій і почуттів, які виражають ставлення окремого громадянина зокрема та суспільства загалом до права, а також до діяльності, пов'язаної з правом. Українське суспільство трансформується та поступово підвищує свій рівень правової свідомості, рівень відношення до права та всього, що пов'язано з правом. Трансформація правосвідомості – це зміна ставлення до права, а також до діяльності, пов'язаної з правом. Особливостями трансформації правосвідомості є поступове вирішення тих проблем, що постали перед українським суспільством у результаті радянської епохи й тоталітар-

ного минулого. Основними рисами такої трансформації виступають, по-перше, поява певної національної єдності на тлі боротьби за демократичні цінності та людську свободу; по-друге, поява великого бажання дотримання прав людини, та безпосередньо боротьба за ці права; по-третє, поступове подолання правового нігілізму, що неминуче призводить до підвищення правової обізнаності, а звідси і правосвідомості [4, с. 42–43].

Таким чином, правосвідомість молоді – це сукупність ідей, уявлень, знань та оцінок щодо права, законодавства та держави, які дозволяють визначити ставлення молоді, як суб'єктів права, до правових та соціальних відносин, правової дійсності та цінностей суспільства.

Щодо безпосереднього стану правосвідомості сучасної української молоді, то правосвідомість молоді, з позиції А. Скок, має подвійну природу: з одного боку, їй притаманні всі загальні ознаки правової свідомості, а з іншої – вона має низку особливостей, зумовлених віком її носіїв. До таких особливостей відноситься притаманне молоді прагнення ставати в опозицію до старшого покоління, нонконформізм, участь у субкультурних утвореннях, революційних рухах, актах протесту, бурхливі реакції на соціальні зміни та трансформації [8, с. 145].

Досить обґрунтованою є позиція А. Столярєнка, який вважає, що про рівень правової свідомості свідчить наявність чотирьох складників: 1) правової освіченості (наявність певних знань, поглядів і переконань, що дають змогу розуміти роль права, правопорядку, оцінювати їх як умову нормального життя та розвитку суспільства); 2) правової вихованості; 3) правової навченості (знання мінімуму нормативно-правових актів, можливостей, порядку і правил юридичних форм захисту своїх прав, наявність навичок і вмінь правомірної поведінки в юридично значимих ситуаціях та ін); 4) правової розвиненості [9, с. 42–43].

У свою чергу Д. Єрмоленко визначив методологію дослідження правосвідомості молоді, яка у структурному плані представлена двома основними групами (блоками, рівнями) методів (методологічних знань). Теоретико-світоглядний блок (рівень) методологічних знань складається із сукупності таких загальних способів (шляхів) пізнання, змістовий вибір яких залежить від світоглядної позиції дослідника. Це насамперед домінуючий світогляд, що являє собою цілісну сукупність панівних для певної історичної епохи ціннісних настанов (переконань, ідей, принципів) пізнавальної й практичної діяльності людей і є історично зумовленим. У межах домінуючого світогляду формується й інший структурний компонент цього блоку методологічних знань – стиль наукового мислення, притаманний для певного історичного часу (епохи, періоду, етапу) загальний тип мислення, який стійко виявляється в розвитку основних наукових напрямів цього часу й зумовлює певні уніфіковані уявлення в процесі пізнання. Конкретизованим виявом стилю наукового мислення є наукова парадигма – сукупність фундаментальних теоретичних настанов, узятих наукових співтовариством за зразок вирішення певних наукових завдань. Наукова парадигма розглядається як комплексна і суттєва для певного часу характеристика, зміст якої визначається існуванням певних домінуючих шкіл, теорій, концепцій. Останнім структурним компонентом теоретико-світоглядного блоку є наукові принципи пізнання – найбільш загальні, вихідні світоглядні положення, що спрямовують суб'єкта пізнання на здобуття достовірних знань. Інструментальний блок методологічних знань відрізняється від теоретико-світоглядного тим, що його структурна побудова складається з певної системи більш конкретних, «нейтральних» за своїм змістом методів, які в процесі дослідження виконують, умовно кажучи, функції «технічних» пізнавальних засобів-інструментів [5, с. 11–13].

Таким чином, правосвідомість молоді має свої особливості, зокрема:

1) суб'єктом такої правосвідомості є соціально активна, схильна до розвитку впливу та змін, з протидіючим характером верства населення – молодь;

2) правосвідомість молоді складається з чотирьох складників: знання про право, законодавство та механізм правового регулювання; вміння використовувати правові знання та навички на практиці; рівень правової вихованості; правовий розвиток та рівень прагнення до навчання.

3) правосвідомість молоді найлегше змінювати, що пов'язано з нечіткою правовою позицією молоді в суспільстві;

4) правосвідомість молоді є рушійною силою забезпечення порядку в суспільстві;

5) правосвідомість молоді прямо впливає на реформування суспільства, оскільки молодь є найбільш схильною до революційних рухів верствою населення.

Аналіз результатів емпіричного дослідження змісту правосвідомості молоді з активною громадянською позицією дав змогу Л. Фальковському зробити низку узагальнень, зокрема про те, що роль та місце інституту права в майбутньому добробуті країни сприймаються молоддю як не надто вартісні та визначальні цінності, які поступаються запитам соціально-політичного та економічного характеру. Ця обставина свідчить, з одного боку, про недовіру до чинної правової системи, а з другого – про загострення політичної та економічної ситуації. Провідні цінності, що формують систему поглядів молоді, пов'язані з домінуванням психологічних інтенцій над суспільними імперативами: законність, демократія поступаються справедливості, чесності, відповідальності. Законслухняну поведінку молоді пов'язує насамперед із покращенням умов життя, зростанням ролі громади в законодавчій діяльності та сфері контролю. Формування змісту правосвідомості молодих громадян відбувається в результаті засвоєння пережитого справедливого/несправедливого досвіду взаємодії з іншими (конкретними особами, групами чи інституціями), випробування меж дозволеного з погляду розуміння суті права, визнання його цінності, що відображається у свідомому та відповідальному ставленні до власної правової поведінки [11, с. 337–348].

Розвиваючи попередню тематику, О. Хлюнь дійшов висновку, що сучасне покоління потребує уваги з боку спрямування його в бік ідеалів духовного збагачення, які й зумовлюватимуть мотивацію до правосвідомої поведінки молоді. Водночас такий процес неможливий без чітких гарантій задоволення для молоді передусім базових потреб. Однак формування культури з матеріальних цінностей та постійного прагнення до накопичення суттєво обмежуватиме можливості молоді людини та її потенціал. Внутрішнє переконання є важливим, оскільки виступає тим надійним гарантом правосвідомої поведінки, яка в подальшому зумовить позитивне відношення до правих норм у молоді людини, і тому досить актуальним є саме орієнтація на гармонійне поєднання прагнень молоді людини як духовних, правосвідомих, так й інших. Також важливого значення набуває проблематика створення перспективних робочих місць для молоді з метою всебічного задоволення базових потреб і уникнення необхідності зациклюватися виключно на матеріальному збагаченні. При цьому мотивація до правосвідомості молоді тут знаходиться у тісному взаємозв'язку із соціальними процесами, які відбуваються в суспільстві [12, с. 96].

Враховуючи сучасні суспільно-політичні умови України, важливим для народного суверенітету аспектом є формування особливої, народної правосвідомості. Об'єднання громадян в один народ, що здатен на основі власної волі управляти державою, не є механічним процесом. Таке об'єднання відбувається перш за все на рівні правової свідомості суспільства, за допомогою консолідації індивідів навколо ідеї розвитку власної держави з

метою забезпечення загального блага. За умови існування високого рівня народної правосвідомості достатньо ефективно будуть діяти і форми безпосередньої та представницької демократії. Особливого значення в цьому контексті набувають форми прямого народовладдя – вибори, референдум, народний контроль та народна ініціатива, а також народний спротив [2, с. 547].

І. Сопілко та Т. Папахян визначили, що стан правосвідомості молоді як виборців перебуває в критичному стані, що зумовлено різними зовнішніми та внутрішніми чинниками: політичними процесами, станом економіки та життя в цілому, загостренням відчуттям справедливості молодого покоління тощо. Оскільки дана категорія майже не цікавиться виборчим процесом та має досить низький рівень правосвідомості як виборців, то вона є більш піддатливою маніпулятивному впливу, внаслідок чого молодь голосує не за того, хто розуміється на суспільних проблемах та може запропонувати ефективне їх вирішення, а за того, хто ефективніше використав методи маніпулятивного впливу. Найбільшою загрозою є вплив на правосвідомість молоді, який здійснюють соціальні мережі та засоби масової інформації, адже саме в них молоде покоління проводить найбільше часу і щоденно отримує інформацію, яка може приховано використовуватись під час виборчих кампаній з метою викривлення певної інформації, подання її з вигідної, вигравної сторони тощо. Для підвищення рівня правосвідомості молоді як виборців, яке на сьогодні є необхідним, потрібно насамперед переглянути та дослідити чинне виборче законодавство та механізм проведення виборів для виявлення та усунення можливих зловживань, інформувати молоді у засобах масової інформації та соціальних мережах про важливість голосу кожного з них на виборах, про можливі засоби маніпулятивного впливу на виборців та способи його уникнення, а також створювати канали зв'язку з молоддю, де будуть розглядатися запитання молодого покоління щодо виборчого процесу в Україні, методів впливу на масову свідомість на протидію їм, а також необхідність аналітичного та критичного осмислення будь-якої отримуваної інформації [9, с. 54–60].

Отже, зміни у правосвідомості сучасної української молоді спричинені такими, як позитивними, так і негативними, факторами: 1) політичною, соціальною, економічною та культурною нестабільністю в державі; 2) військовими діями на території України, гібридною війною; 3) реформаторськими та революційними змінами в українському суспільстві; 4) переваженням імперативних принципів законності над принципом справедливості, гуманності та чесності, що недопустимо в правовій державі; 5) неефективною освітньою політикою в державі, неякісним освітнім процесом; 6) дискредитацією сучасної молоді з боку старшого покоління та суспільства; 7) проведеному процесу євроінтеграції в українському суспільстві; 8) розвитку інформаційного суспільства.

З метою розвитку правової обізнаності, правового виховання та правосвідомості молоді в цілому необхідно, щоб зміни в правосвідомості супроводжувалися такими заходами, як: 1) рівність забезпечення законності та справедливості, гуманності та чесності в суспільстві; 2) підвищення довіри держави і громадськості до молоді; 3) покращення політичного, соціального, економічного та культурного рівня життя в українському суспільстві; 4) розвиток державної молодіжної та освітньої політики; 5) ведення належної інформаційної політики, поширення правових знань та навичок у суспільство; 6) покращення матеріальних благ, забезпечення робочих місць для молоді; 7) розвиток ідеалів духовного та морального збагачення; 8) розвиток громадського контролю, принципів прозорості, відкритості та публічності в державному управлінні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барабаш О. Правосвідомість та її вплив на поведінку людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2017. № 861. С. 68–72.
2. Богів Я. Роль правосвідомості в процесі реалізації народного суверенітету. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2017. № 861. С. 540–547.
3. Васільєва Т.С. Поняття правосвідомості у дисциплінах соціогуманітарного корпусу. *Вісник Львівського університету. Серія Соціологічна*. 2010. Вип. 4. С. 77–82.
4. Дергачов Є. Особливості трансформації правової свідомості на сучасному етапі розвитку України. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2015. Випуск 1. С. 37–43.
5. Єрмоленко Д.О. Поняття і структура методології дослідження правосвідомості молоді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 35 (1.1). С. 11–13.
6. Ильин И.А. О сущности правосознания. Москва : Рагорть, 1993. 225 с.
7. Калиновський Ю.Ю. Правосвідомість українського суспільства як соціокультурний феномен: філософсько-правова рефлексія : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 12.00.12 ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2010. 36 с.
8. Скок А.Г. Особливості правосвідомості молоді. *Вісник Чернівецького національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки*. 2014. Вип. 121 (2). С. 144–148.
9. Сопілко І.М. Особливості правосвідомості молоді як суб'єктів виборчого процесу на прикладі опитування студентів. *ЮФ НАУ. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2019. № 1. С. 54–60.
10. Столяренко А.М. Юридическая педагогика. Курс лекций. Москва : Ассоциация авторов и издателей «ТАНДЕМ». Издательство «ЭКМОС», 2000. 496 с.
11. Фальковська Л.М. Правосвідомість сучасної молоді як умова розвитку правової держави. *Проблеми політичної психології*. 2015. Вип. 2. С. 337–348.
12. Хлонь О. Роль цінностей у процесі формування мотивації до правосвідомості молоді. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2018. Вип. 3. С. 90–97.
13. Юрашевич Н.М. Эволюция понятия правового сознания. *Известия вузов. Правоведение*. 2004. № 2. С. 178–187.
14. Юрченко-Шеховцова Т.І. Правосвідомість особистості: теоретичний аналіз. *Психологічний часопис*. 2017. № 4. С. 134–144.